

частности художественного мира писательницы и моделирования образа персонажа в пределах эстетики массовой литературы. Рассматриваются жанрово-стилевые доминанты ее романов «Шв'яблука», «Тамдевт», «Хто такий Ігор?», «Бора», «Купальниця», в которых проза интерпретируется с жанром мелодрамы в русле немодернистского дискурса.

Ключевые слова: жанр, массовая литература, мелодрама, роман, стиль, феминная проза.

Ольга Куца, професор (Тернопіль)

ББК 63.3.(4УКР)

УДК 821.161.2.09

Шевченкознавство другої половини ХІХ століття: до проблеми термінології

У статті проаналізовано дискусії навколо засадничої термінології, що стосувалася окреслення художнього світу Тараса Шевченка. Ширше розглянуто проблему «народності» – «національності» поета.

Ключові слова: Шевченко, народний поет, національний поет, протонародність, загальнодоступність.

Olga Kutsa. The Shevchenko Studies of the 2nd half of 19th cent.: The Problem of Terminology. *This paper examines the debates around fundamental terminology concerned outlining the artistic world of Taras Shevchenko. The author widely considers the problem of “folk” – “nationality” of the poet.*

Keywords: Shevchenko, the national poet, national poet, vulgar, accessibility.

Постановка наукової проблеми та її значення. У другій половині ХІХ ст. романтизм уже відіграв свою роль у творчості європейських письменників. Звернення до народної поезії – одна з найхарактерніших його рис – втрачало на українському ґрунті романтичний характер. З європейського романтизму в українську літературу прийшла насамперед політична революційність, пов'язана з національними гаслами. Звідси впливало суперечливе ставлення до Т.Шевченка, який «не вмщувався» у рамки європейського романтизму і виходив за межі утилітарних вимог

реалістичної літератури. Українські вчені відчували неповторність Шевченкового генія: неприналежність творчості поета ні до реалістичної системи образів, ні до романтичної, її розвиток «поза засадами певної літературної школи» (В.Петров). Особливо ускладнювала українську науку про літературу, насамперед шевченкознавство, невизначеність термінів «народний» – «національний», що пов'язувалися найперше з іменем і творчістю Т. Шевченка. «Народність», трансформована у «простонародність», утворила «якесь магічне коло» (С. Єфремов), поза межі якого не мало права виходити українське письменство. Звідси тлумачення національної своєрідності художнього світу Т. Шевченка протягом тривалого часу було майже відсутнє.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів. Вперше узагальнив значення Т. Шевченка як поета «народного» М. Костомаров. Його висновки про поетову творчість як пряме продовження народної пісні, такої, яку «зміг би заспівати цілий народ», стали основою подальшого визначення народності у літературознавчій науці. Зрозуміло, що учений не міг уникнути суперечностей, бо Шевченкові твори вражали його не тільки тим, що відкривали «завісу» народного життя, а й «раптовим світлом істини», яка була захована для «спокійного натовпу», що ішов второваною дорогою. Обґрунтовуючи «общеруське» значення Шевченкової творчості, М. Костомаров мав на увазі не всю «общеруськість», а тільки селянство. У «Слові над гробом Шевченка» він досить виразно висловився про поета як речника «сільського люду».

Важливо, що порівнюючи зовнішні ознаки росіян та українців (звичаї, обряди, одяг, способи ведення господарства, зовнішній вигляд і, звичайно, мову) та констатуючи їх неоднаковість, М. Костомаров доходив висновку, що ці ознаки є виявом внутрішнього, того, що заховане у глибині душі. Вчений намагався з'ясувати цю духову істоту, яка породжувала зовнішні ознаки, зокрема розвиток літератури. «На дні» народної душі М. Костомаров виявляв склад духу, розуму, ступінь почуття та способи його вияву, спрямування волі, погляд на духовне й громадське життя, тобто «все, що утворює норів і характер народу...». Все це «не виявляється поодинці, окремо одне від одного, але разом нероздільно, взаємно підтримуючи себе... й...

складає єдиний стрункий образ народності» [Костомаров1861:36]. Отже, мова йшла про націю, національне, але для їх означення вживався термін «народність».

Не уник суперечливого трактування народності Т. Шевченка П. Куліш. Як і М. Костомаров, він писав про наближеність творів Т. Шевченка до народних дум. Одночасно П. Куліш не міг не розуміти, що твори поета — це більш ніж навіть найдовідженіші народні думи, це «благовістування» своєї народності. Вони — «ядро» нової сили, яка «нас родичами поміж собою поробила, у братню сем'ю з'єднала і наше українське суть на віки вічні утвердила» [Куліш 1989: 260]. П. Куліш мав на увазі якраз національне значення творчості Т. Шевченка, але також вживав поняття «народність» замість «національність». Критик допустився помилкової тези, яка тривалий час підживлювала хибні уявлення про «малу» освіченість поета. Справедливо визначаючи вагу слова у вирішенні національних завдань українства — «словесним подвигом» Т. Шевченко завершував діло, за яке гетьмани бралися нечистим серцем, — П. Куліш акцентував на ролі простого народу, селянства, навіть хуторянства у творчості Т. Шевченка. Спрямовуючи гостре вістря пера проти тих письменників, які проміняли рідну на чужі мови, незрозумілим академічним складом «каламугили» український народ, критик явно перебільшував, твердячи, що Т. Шевченко все — і великі міста, і столичні академії, і високоосвічені товариства — занедбав-покинув, а для великої народної справи взяв тільки сільську, хутірську мову. П. Куліш доходив висновку, що лише селяни та хуторяни розуміють, чого вартує Т. Шевченко.

Треба додати, що вже у 60-х роках ХІХ ст. була поширена добролюбівська оцінка «Кобзаря» Т. Шевченка. У часто цитованому у літературознавстві «він — поет цілком народний...» російський критик якраз мав на увазі оцю «невіддаленість» від простого народу, тобто загальнодоступність Т. Шевченка. Саме такий погляд ще раз підтвердила рецензія на Кулішеву «Хату», у якій М. Добролюбов скептично поставився до спроб українських письменників виражати естетичні почуття рідною, тобто українською мовою. Все це разом сформувало думку, як писав пізніше Б. Грінченко, що Т. Шевченко загальнодоступний, цілком

народний поет, думку, яка стала «мовби якоюсь аксіомою, якої не треба було й доводити» [Грінченко 1907: 120].

М. Драгоманов першим заперечив подібне трактування народності у полеміці з Ф. Сірком (Ф. Вовком), який у статті «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя» обґрунтував приналежність українського поета до таких, які є виразниками «народних, мужичих» інтересів, у творах яких «цілком вилився мужицький народний світогляд» [С-о 1879: 40-41]. На думку Ф. Сірка, саме через цю справжню, «мужичу» народність Т. Шевченко не належить до таких, як О. Пушкін, М. Лермонтов, М. Гоголь, І. Котляревський, навіть Г. Квітка-Основ'яненко, а до того ряду народних, у якому були Р. Бернс, Томас Гуд, А. Шеньє, Г. Лонгфелло, якоюсь мірою П. Беранже, О. Манзоні, В. Гюго. Вимогливий у слововживанні, особливо термінів, М. Драгоманов зауважив у примітці до вищевикладеної думки Ф. Сірка, що така класифікація не відповідає істині, бо слова «народ», «народний» у європейців мають різне значення — «peuple, populaire (напр., як де, то це значить nation, national, а як де, demokratie, democratique) і що ніде в Західній Європі ці слова не значать того, що в Росії, — 1a plebe (мужики), plebieen і навіть les paysans (селяни)rustical» [Драгоманов 1879:96]. Після ознайомлення із західноєвропейськими літературними напрямками під час закордонного відрядження М. Драгоманов не вживав терміна «народний» у значенні «простонародний», тобто «мужицький», «селянський». «Народний» у його статтях та виступах — це «національний», «демократичний», як у Європі. Власне до наукової інтерпретації Т. Шевченка як національного поета М. Драгоманов підходив впритул, але на перешкоді, крім недооцінки національної своєрідності української літератури, було ще його помилкове враження про «исключительность» Т. Шевченка. А коли національні поети, полемізував М. Драгоманов, виявлятимуть вороже ставлення до сусідніх народів, то важко буде справдитись бажанню, «щоб усі слов'яни стали добрими братами». У розвідці «Шевченко,українофіли і соціалізм» він не оминув нагоди заперечити І. Нечую-Левицькому стосовно його вимог («Сьогочасне літературне прямування») зображувати в літературі життя різних верств української нації, зокрема «чутливе, добре серце» як одну із визначальних рис національного характеру,

національного духу. Так само сумніви ученого-критика викликали судження Ф. Сірка про «мужичий» світогляд Т. Шевченка. Саме визначення «мужичий письменник» було неприйнятним для М. Драгоманова. Бо «що ж то значить письменник мужичий? — запитував він. — Чи той, хто пише за мужиків, чи про мужиків, чи для мужиків, чи те, й друге, й третє вкупі?» [Драгоманов 1990: 371]. І міркував так: по-перше, Шевченкові твори аж ніяк не подібні до народних; по-друге, Т. Шевченко, як і кожний письменник, найперше писав для рівних собі (крім книг для початкової освіти); по-третє, свідченням того, що Шевченко призначав свої твори не «для мужиків», було їх політичне та громадське спрямування. Античні, біблійні, історичні картини, величезна кількість незрозумілих та недоступних для народного сприйняття слів, літературна та мистецька школа Т. Шевченка суперечать трактуванню народності у традиційному розумінні, хоча тематика неполітичних його творів справді близька і доступна простому народові. Саме поняття «народність» поета чи письменника настільки абстрактне та нез'ясоване, що М. Драгоманов радив не вживати його.

Учені другої половини XIX ст. неодноразово робили спроби з'ясувати суть «народності» Т. Шевченка, не розмежовуючи термінів «народний» і «національний». Т. Зіньківський, наприклад, намагався підсумувати дискусії на цю тему. «Нема чого розводитись про те, — писав він у розвідці «Тарас Шевченко у світлі європейської критики» (1889), — що таке для України-Русі Шевченко. ... Се поет наш всенародний, наша невмируща слава, програма наша політична, суспільна й межинародна» [Писання... 1896:41]. Проте Т. Зіньківський тут же вживав термін «народний» і висловлював думки про загальнодоступність творчості Т. Шевченка.

Авторитетний дослідник української літератури М. Сумцов («О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», 1893), намагаючись, подібно до М. Костомарова, обґрунтувати «народність» творчості Т. Шевченка, вважав, що вона, як і народність О. Пушкіна, складається із двох споріднених елементів — «зовнішньої» і «внутрішньої» народності. «Зовнішня» відображає ознайомлення з етнографією, народною творчістю, віруваннями, обрядами тощо. Окреслення внутрішніх психологічних народних елементів взагалі

неможливе. У Шевченка, на думку вченого, яскраво виражена зовнішня і внутрішня народність, але внутрішня така широка, що надає загального забарвлення і ще більшої колоритності всій його поезії. Душа Шевченка, за М.Сумцовим, такою мірою переповнена «народністю», що кожен, навіть сторонній, запозичений мотив набирає у його поезії українського національного забарвлення.

Значення Т. Шевченка як поета національного вперше сформулював Б. Грінченко. Погоджуючись із М. Драгомановим там, де останній відкидав погляд на народність як простонародність чи загальнодоступність поета, Б. Грінченко у полемічних «Листах з України Наддніпрянської» (1892—1893) спростував деякі положення із праці «Шевченко, українофіли і соціалізм». Т. Шевченко в інтерпретації Б. Грінченка — геній, національний поет і пророк, що став захисником загальнонаціонального руху, мав метою загальнолюдську та національну волю; Шевченко не відірвався од історичного ґрунту, був фокусом, у якому зійшлися всі промені народного розуму, почуттів та сподівань; український поет вперше чітко заявив про «самостійність нашу яко нації», він вказав конкретні шляхи (широка реформа міжлюдських відносин, праця на користь простого народу) до національної волі. Тому Т. Шевченко є справжнім «національним поетом», що найглибше відчув душею, зрозумів і висловив «і нашу душевну муку яко нації, і наші права та надії» [Грінченко 1917: 84-85]. Геніальність українського національного поета полягала у тому, що він «уздрів» той пункт, з якого треба було дивитись на своє минуле. Там була нація, яка жила уже державним життям за князів до татарського нападу; плем'я, яке, приєднавшись до Литовської держави, перемогло литовський державний елемент, яке 600 років жило власним державним життям і виявляло силу, щоб підпорядкувати собі чужу державність. За неї воно, це плем'я, 181 рік (від 1471 по 1652-й) боролось з Польщею. Тому у цих намаганнях треба бачити, полемізував Б. Грінченко з М. Костомаровим, не «нездатність до державності», а «нешасливу борню за свою державність». Геніальність українського «національного» поета і в тому, що він, будучи прихильником слов'янського єднання, швидко збагнув, що єднання з одним із цих народів стає вже не братанням, а неволею,

тому і повстав проти всяких «єдинств и неделимостей» і нещадно викрив «грязь Москви» та «варшавське сміття».

Усталене на той час тлумачення «народності» Т. Шевченка Б. Грінченко виводив із поглядів українофілів 60—70-х років, які вимушено відстоювали права української літератури як «народної», «мужицької», бо іншої літератури народ, мовляв, не зрозуміє. Звідси виходило, що найбільший поет цієї літератури мусив бути зрозумілим та близьким народові. Хоча у цьому, на думку Б. Грінченка, було багато правди, якщо порівнювати Т. Шевченка з великими поетами інших літератур. У доказах проти простонародності і загальнодоступності Шевченкових творів Б. Грінченко цілком погоджувався з М. Драгомановим, підкреслюючи важливість його першого виступу з цієї проблеми у праці «Шевченко, українофіли і соціалізм». Письменник аргументував: Т. Шевченко не призначав своїх творів тільки для простого народу, не намагався писати їх особливо популярно; зрозумілими здебільшого є твори із народного життя, що зумовлено самим сюжетом; твори на історичну та політичну тему вимагають глибоких знань світової історії; літературна манера Т. Шевченка має більше подібних ознак із творчістю інших світових поетів, ніж з творами народними; український поет як син свого народу дав художнє втілення думам і прагненням цього народу, але разом з тим висловлював свої власні бажання, бо був не тільки величезним талантом, а й дуже міцною індивідуальністю [Грінченко 1907: 142-143]. Стосовно Шевченкової «народності», то, на думку Б. Грінченка, здебільшого безкритично переказуються старі вивчені фрази, які можна підтвердити такими авторитетами, як М. Костомаров або ще хто.

Надалі ні Франкова «Присвята», ні його порівняння Шевченкової геніальності з високою тополею серед широкого степу, розкішною та самотньою, не змогли похитнути вже усталеного розуміння народності, тобто простонародності Т. Шевченка. І. Франко, поставивши поруч із Т. Шевченком Марка Вовчка, підкреслював, що ці письменники — явища «єдиничні», незвичайні серед українського суспільства, що вони занадто далеко вийшли у своїх творах поза звичайне коло поглядів та зацікавлень і тому стояли осторонь, були для цього суспільства здебільшого незрозумілими, особливо ті їхні художні ідеї та образи, що

становили, власне, найглибшу суть їхньої творчості. «Сучасна публіка, — підкреслював І. Франко, — впивалася їх язиком, любувалася їх картинами, але основи їх світогляду не розуміла. Відноситься се головно до Шевченка...» [Франко 1984: 18-19]. Зауважимо, що І. Франко також певний час мав уявлення про загальнодоступність поезії Т. Шевченка. Порівнюючи її з поезією М. Старицького, він писав у листі до М. Драгоманова 23 грудня 1882 р., що мови бути не може, щоб цю поезію — «чужу, натягану і силувану» — зрозуміли наші прості люди так, «як розуміють усі вірші Шевченка». Пізніше І. Франко категорично відкинув не тільки обґрунтування творчості Т. Шевченка як народної у звичному розумінні, а й погляд на українську літературу як народницьку. У його працях помітне остерігання ототожнити терміни «народна» і «простонародна» чи «народницька» література. Народна — це всенародна, тобто національна. Так, у статті «Етнологія та історія літератури» (1894), торкаючись взаємин елітарної літератури, яку творять вищі верстви, і простонародної, витвореної нижчими станами, І. Франко писав про виникнення певного періоду відмежування перших від останніх. Коли ж після утворення «надто великої прірви» між ними ці вищі верстви впадають «у пересиченість і безплідність», тоді знаходяться з-поміж них «геніальні одиниці», які зв'язують ці порвані нитки: повертаються до народу і його духовністю зміцнюють власні духовні сили, «творять справді народну літературу». Тут «справді народна» вжито у значенні «всенародна», «національна».

Підсумком дискутованої проблеми вважаємо виступ Л. Білецького «Народність чи національність у творах Т. Шевченка». Посилаючись на шевченкознавчі дослідження, найперше М. Драгоманова та Б. Грінченка, Л. Білецький відкинув термін «народність» і заперечив можливість наукового обґрунтування народності не тільки творів Т. Шевченка, але й будь-якого поета. Він допускав вагомий вплив народної поезії на вибір мотивів твору, образів, на фразеологію тощо. Проте кожний твір письменника з боку форми, змісту й ідеї є твором «його індивідуального духа, а не якогось конгломерату, що носить невиразне й незрозуміле ім'я «народність» [Білецький 1920: 32—33]. Отже, Т. Шевченко — поет національний.

Література:

1. Білецький 1920: Білецький Л. Народність чи національність у творах Т. Шевченка. — Кам'янець на Поділлі, 1920. — 46 с.
2. Грінченко 1917: Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. — К., 1917. — 212 с.
3. Грінченко 1907: Грінченко Б. Перед широким світом. — К.: З друкарні С. А. Борисова, 1907. — 320 с.
4. Драгоманов 1879: Драгоманов М. Уваги впорядчика // Громада. — 1879. — № 4. — С. 96-99.
5. Драгоманов 1990: Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм // Вибране. — К., 1990. — С. 327-429.
6. Костомаров 1861: Костомаров Н. Две русские народности // Основа. — 1861. — Кн. 3. — С.33-80.
7. Куліш 1989: Куліш П. Чого стоїть Шевченко як поет народний // Куліш П. Твори: У двох томах. — К., 1989. — Т. 2. — С. 256-262.
8. Писання...1896: Писання Трохима Зіньківського. — Львів, 1896. — Кн. 2. — 325 с.
9. С-о 1879: С-о. Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя // Громада. — 1879. — № 4. — С. 39-95.
10. Франко 1984: Франко І. Метод і задача історії літератури // Збір. творів: У п'ятдесяти томах. — Т. 41. — К., 1984. — С. 17-23.

Ольга Куца. Шевченковедение второй половины XIX века: к проблеме терминологии. В статье проанализированы дискуссии вокруг основополагающей терминологии, которая касалась определения художественного мира Тараса Шевченко. Шире рассмотрена проблема «народности» — «национальности» поэта.

Ключевые слова: Шевченко, народный поэт, национальный поэт, простонародность, общедоступность.

Людмила Власенко, ст. викладач, Київ

УДК 821.161.1

ББК 83.3 (4Рос)5

«Поэзия – опасный дар для девы»

Мета статті – ознайомити із творчістю забутих жінок-поетес першої половини XIX століття, висвітлити основні теми та мотиви написання їхніх творів, проаналізувати схожість та відмінність їхньої творчої діяльності протягом зазначеного періоду. З'ясувати історичні та суспільні передумови розвитку жіночого письменства пушкінської